

Konflikter och kompromisser på Finlands väg till parlamentarisk demokrati för hundra år sedan¹

REVOLUTIONEN I RYSSLAND OCH FINLAND VÅREN 1917

I SLUTET AV MARS 1917 upplevde Finland historiska skeenden: kejsarväldet hade störtats i Ryssland och Finland hade samtidigt överraskande förlorat sin storfurste. Den revolutionära pressen i Ryssland förkunnade frihetens, broderskapets och jämlikhetens budskap, och de ryska soldaterna på Helsingfors gator gjorde detsamma ännu synligare.

Folk var entusiastiska, men också förvirrade: Vad skulle det här innebära för landet och folket? Skulle man nu uppnå det folkvälde som olika partier hade längtat efter ända sedan lantdagsvalet 1907? Och skulle folkväldet betyda att finländarna fick makt över sitt eget land, att de finskspråkiga eller det gemena folket eller proletariatet fick makt, eller någonting helt annat?

När partierna talade om folkvälde avsåg de olika saker. Socialdemokraternas tidning *Työmies* kopplade folkväldet till revolutionen i Ryssland när den konstaterade att ”Varje tänkande människa i det här landet förstår att Rysslands frihet är Finlands frihet, att Rysslands

1. Denna essä baserar sig på ett föredrag vid Föredragsmaraton, Svenska Teatern och Yle Arenan 9/9 2017, <https://areena.yle.fi/1-4223034> (hämtad 7/5 2018). Den grundar sig på Pasi Ihalainens bok *The Springs of Democracy: National and Transnational Debates on Constitutional Reform in the British, German, Swedish and Finnish Parliaments, 1917–1919* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2017) som kan läsas fritt på sidan <http://dx.doi.org/10.21435/sfh.24>. På finska har temat tidigare diskuterats i Pasi Ihalainen, ”Suomalaisen kansanvallan ja parlamentarismien legitimitiititarkitus 1917–19 kansainvälisessä kontekstissa”, *Tieteessä tapahtuu*, Vol. 35, 2017:1, s. 3–9.

seger är Finlands seger och att folkvälde i Ryssland betyder folkvälde i Finland”.² Den nationalistiska tolkningen i Finska partiets språkrör *Uusi Suometar* löd: ”Det är endast på en laglig, finsk och demokratisk grund som Finlands folk kan nå en lycklig framtid och lägga sitt offer på mänsklighetens altare.”³ Agrarförbundets *Maakansa* utmanade de båda tidigare när den krävde att ”Det politiska och samhälleliga klass- och fävaldet måste bytas ut mot ett folkvälde”.⁴ Medan *Työmies* mest hänvisade till bolsjevistiska tidningar, var högertidningarna oroad över den samhälleliga ordningen, och Agrarförbundets organ attackerade både den gamla svenskspråkiga eliten och socialisterna.

Första världskriget hade i Ententens och centralmakternas propaganda tagit formen av en konflikt mellan dem som var för och dem som var emot demokrati. Till sina politiska system var Tyskland och Österrike-Ungern inte liberala parlamentariska demokratier, medan Storbritannien, Frankrike och Förenta staterna alla hade en liberal politisk tradition. Samtidigt kunde staterna inte uppfylla de förväntningar som uppstod bland medborgarna under påverkan av krigspropagandan och under rådande matbrist, vilket ledde till djupa legitimitetskriser i nästan alla länder, även i neutrala länder som Sverige och Schweiz. Trots censur talades det om behovet av författningsrevisioner. Debatten för och emot demokrati blev gränsöverskridande tack vare pressens sätt att hänvisa till utländska tidningar, gamla kontakter bland forskare och politiker, internationella nätverk inte bara mellan socialister men också bland konservativa och politiskt aktiva professorer och liberala journalister; till gränsöverskridandet bidrog också krigspropagandans motsättningar samt slutligen den ryska revolutionen. I det kulturellt tyskorienterade Sverige, liksom i Finland, tvistade man nu om huruvida man skulle införa ett tidigmodernt nationellt, ett

2. [Neekeri], ”Katsauksia”, *Työmies*, 25/3 1917, s. 5: ”Jokainen ajattelewa ihminen tässä maassa ymmärtää, että Wenäjän wapaus on Suomen wapaus, Wenäjän woitto Suomen woitto ja Wenäjän kansanwalta Suomen kansanwaltaa.” Om inte annat anges, översättning av citat till svenska: MJ.
3. [Anon.], ”Nykyhetken ajatuksia”, *Uusi Suometar*, 27/3 1917, s. 6: ”Ainoastaan laillisella, suomalaisella ja kansanvaltaisella pohjalla on Suomen kansa onnellisen tulevaisuuden saavuttava ja kantava kortensa inhimillisyyden alttarille.”
4. [Anon.], ”Kansan senaatti”, *Maakansa*, 27/3 1917, s. 1: ”Poliittinen ja yhteiskunnallinen luokka- ja harwainwalta on muutettawa kansanwaltaan.”

tyskt eller ett marxistiskt folkvälde eller måhända västlig demokrati och parlamentarism.

Jag kommer i det följande att diskutera orsakerna till att den demokratiska processen misslyckades i Finland. Jag frågar varför finländarna inte lyckades införa parlamentarisk demokrati när landet blev självständigt. Varför började de i stället ta livet av andra finländare som hade en annan uppfattning om folkvälde? Och hur lyckades man efter inbördeskriget uppnå en kompromiss om statsförfattningen och utifrån den bygga upp en stat som senare rentav har karaktäriserats som ”världens mest stabila”⁵? Och vilka lärdomar kan erfarenheterna från 1917–1919 ge oss än i dag?

Mitt perspektiv är jämförande och beaktar växelverkan över nationella gränser. I stället för att se den politiska processen i Finland som oberoende av motsvarande processer i andra länder vill jag ställa den i relation till utvecklingen inom de politiska kulturer som betytt mest för landet – det vill säga Sverige, Tyskland och Storbritannien samt naturligtvis Ryssland. Tidpunkten för demokratiseringen i Finland och de former den fick kan nämligen inte förstås om man bara ser på de nationella sammanhangen. De måste tolkas som en del av en lång tradition där svenskt statsskick, de ryska revolutionernas dynamik, ståndpunkter inom den tyska konstitutionsdiskussionen och de allierades seger i första världskriget ingår. Finland var en mötesplats för diskussioner som överskred gränser och som påverkade de politiska händelserna i landet. Finlands ställning som en sådan transnationell nexus gör det finska fallet högst relevant också för allmäneuropeisk historia under det sena 1910-talet och också under senare tidsperioder.

Forskningen har poängterat att orsakerna till inbördeskriget låg i ojämlikheten, den vacklande ordningsmakten, rädslan för hunger, arbetslösheten och bristen på ömsesidigt förtroende. Alla dessa faktorer spelade en roll. Många andra länder hade liknande problem, men i dem eskalerade läget dock inte på samma sätt och gav inte upphov till likadana motsättningar. Vid sidan av de aktuella omständigheterna spelade också sättet på vilket man diskuterade politik in. Före

5. The Fund for Peace, *Fragile States Index 2016*, <http://fundforpeace.org/fsi/wp-content/uploads/2017/05/Fragile-States-Index-Annual-Report-2016-ver-3e.pdf> (hämtad 4/5 2018).

inbördeskriget – faktiskt redan våren 1917, genast efter att den ryska revolutionen inleddes – mötte konkurrerande ideologiska diskurser lånade från olika håll varandra i Finland: den svenska traditionen som underströk konstitutionalism, den tyska akademiska diskussionen baserad på legalism och de allt mer radikaliserade revolutionära diskurserna från Ryssland. Fiendebilder som stärktes av klasskampstanken fick övertaget här. I få länder försvarades folkväldet så våldsamt som i Finland; frågan gällde vem som var mest demokratisk.

Jämförande analyser av de språkliga kontroverserna kring revolution, demokrati och parlamentarism som uppstod vid Finlands lantdag och i partipressen 1917 leder till slutsatser som i viss mån utmanar de tolkningar som tidigare gjorts gällande inbördeskrigets orsaker i det vita Finland, i den finskspråkiga skönlitteraturen och inom den sociologiskt orienterade forskningen. Blev Finland faktiskt ett slagfält mellan anhängare av olika versioner av västlig parlamentarisk demokrati och revolutionär demokrati? Var Finland det land i eller genom vilket bolsjevikerna och ett ökande antal finländska socialister ville se världsrevolutionen nå västländerna?

LÄGET FÖRE INBÖRDESKRIGET

Under första världskriget stod Finland länge utanför krigshändelserna men också isolerat från de västliga författningsdiskussionerna. Kriget påverkade dock Finland via de ryska revolutionerna och via den revolutionära diskursen som underströk den oförsonliga klasskampen. I Ryssland hade begreppet demokrati radikaliserats på ett sätt som var helt främmande inom den revisionistiska socialdemokratin i Västeuropa. De socialistiska partierna i Ryssland betonade motsättningen mellan proletariatet och den borgerliga sidan, och framhöll att proletariatet ensamt stod för demokrati medan de borgerliga utövade utsugning – en konstellation som ofrånkomligt ledde till klasskamp och inbördeskrig.

Förbindelserna mellan Finland och Petrograd var täta 1917. Ryska soldater, bolsjevistiska ledare som gömde sig i Finland och finländare som deltog i rådsmöten i Petrograd uppmanade till motstånd mot borgerlig demokrati. Den ryska revolutionen väckte också i Finland sådana förväntningar på reformer som inte den reformerade lantdagen

(efter 1906) hade lyckats uppfylla. Socialdemokraterna var ytterst missnöjda med försenade reformer men också högern var besviken på populistiska tendenser i den allmänna diskussionen. Efter 1916 hade Finlands socialdemokratiska parti majoritet i lantdagen men fick förståelse för sina mål endast av bolsjevikerna, och det här tolkades av socialdemokraterna så att bolsjevikernas politik representerade den revolution som den finländska arbetarklassen nu hade en historisk skyldighet att ansluta sig till. SDP såg också sig självt som det enda partiet som stod upp för de lägre samhällsklasserna, det vill säga kärnan i det finska folket, och för demokrati.

Efter marsrevolutionen i Ryssland hade regeringsmakten i princip parlamentariserats i Finland. Samtliga partier var representerade i senaten men det rådde en ömsesidig brist på förtroende. Högern ville följa den svenska och tyska traditionen och begränsa parlamentets inflytande genom en regeringsmakt som var oberoende av lantdagen. Det socialdemokratiska partiet, som till skillnad från sina systerpartier i Tyskland och Sverige våren 1917 inte var uppdelat i anhängare av parlamentarism och direkt aktion, blev småningom allt mer fientligt inställt till den ”västliga” eller ”borgerliga” parlamentarismen.

INBÖRDESKRIG I STÄLLET FÖR PARLAMENTARISK KONFLIKTLÖSNING

Lantdagsdebatten präglades av beskyllningar om brott mot parlamentarismens regler redan under diskussionerna om maktlagen sommaren 1917, med den följden att hela systemets legitimitet vittrade sönder. Socialdemokraterna utmanade lantdagen genom att utse sitt revolutionära organ till arbetarnas riksdag och jämföra det med råden i Petrograd, och genom att utöva öppen utomparlamentarisk påtryckning. De anklagade de borgerliga för att den västliga eller borgerliga parlamentarismen inte ledde till resultat, ifrågasatte den nya lantdagen som hade borgerlig majoritet, och ansåg hösten 1917 att den upplösta lantdagen ledd av Kullervo Manner var den enda rätta lantdagen. Visst fanns det ett motstånd mot planerna på ”proletariatets diktatur” inom riksdagsgruppen och i arbetarpressen, men sådana röster hördes inte i plenisalen och publicerades inte heller i *Työmies*, som konsekvent ifrågasatte den nya lantdagens legitimitet.

I november–december 1917 hade Finlands lantdag delats upp i anhängare av tre transnationella ideologier. Socialdemokraterna anslöt sig i sina tal till den ryska bolsjevikrevolutionens internationella klasskamp medan de borgerliga partierna sökte stöd i Tyskland, eftersom de ansåg att det tyska statskicket bäst garanterade lag och ordning. Typiskt för högern var en orubblig legalism, likaså benägenheten att hänvisa till och använda gamla lagar och bestämmelser i egennyttiga syften. Den tredje gruppen var liberalerna. En av dem, Tekla Hultin, konstaterade att de finländska socialisterna hade allierat sig med bolsjevikerna, medan högerns sätt att klamra sig fast vid gamla lagar förhindrade alla kompromisser.⁶ Denna samtida analys sammanfattar träffande den politiska situationen i Finland före inbördeskriget.

Medan majoritetssocialisterna i Sverige, Tyskland och Storbritannien strävade efter samarbete med liberala reformister, kom man bland finländska socialister att sätta likhetstecken mellan parlamentarisk demokrati, socialdemokrati och proletariats makt. I ett socialdemokratiskt gruppanförande den 8 november 1917, dagen efter den bolsjevistiska kuppen i Petrograd, sades det att de borgerliga i Finland fruktade folkväldet och törstade efter våld och laglöshet.⁷ I centerns och högerns öron lät den här typen av försök att monopolisera folkväldet som bolsjevistisk, revolutionär demokrati, i synnerhet som SDP angrep den västliga demokratin, framställde bolsjevikerna som representanter för sann demokrati och hotade med revolution och inbördeskrig. Utanför parlamentet var förberedelserna för revolution redan i gång. Högern försvarade å ena sidan lantdagen, å andra sidan förberedde den sig på fysiskt maktbruk.

Den borgerliga regeringen, som leddes av P.E. Svinhufvud, deklarerade att den eftersträvade en regeringsform som utgick från demokratins principer.⁸ Ungfinnarnas Pekka Ahmavaara ansåg att man inte hade uppnått demokrati i Finland eftersom så många

6. Tekla Hultin, *Päiväkirjani kertoo*, osa 2, 1914–1918, Helsinki: Sanatar 1938, 9/II 1917, s. 223–224; 14/II 1917, s. 227; 24/II 1917, s. 239.

7. *Valtiöpäiväasiakirjat*, Helsinki: Eduskunta 1908–1975, Jaakko Mäki, 8/II 1917, s. 15.

8. *Valtiöpäiväasiakirjat*, 24/II 1917, s. 182.

socialister var beredda att gripa till terror och brödråd i stället.⁹ När ingen gemensam uppfattning om demokratin kunde uppnås, började bägge lägren se den väpnade kampen som ett alternativ. Hoten om våld och inbördeskrig blev en del av lantdagsdebatten långt innan kriget faktiskt bröt ut; först talade man om inbördeskrig och ”våld” mot lantdagen, sedan började man se våld som ett legitimt alternativ och till sist gick man ut i krig.

I själva kriget ansåg sig båda sidorna kämpa för folkväldet. Men de uppfattade alltså folkväldet på mycket olika sätt, vilket innebar att brödrådet blev speciellt bittert. De flesta socialister i Sverige ansåg att deras finländska (finska) meningsfränders uppror mot en majoritetsregering vittnade om ett ofattbart förakt för demokratin. Samtidigt fördömde utländska observatörer, i synnerhet i Tyskland, också segrarsidans straffåtgärder som kränkningar av demokratis grundprinciper.

KONTRAREVOLUTION 1918

Medan Finlands allmänna rösträtt och kvinnliga lantdagsledamöter ännu 1917 hade använts som ett uppmuntrande exempel av reformisterna i Storbritannien, Sverige och Tyskland, blev landet efter inbördeskriget ett varnande exempel på misslyckad demokrati.¹⁰ Högern i Sverige argumenterade till exempel mot kvinnlig rösträtt med hänvisning till att de finländska kvinnorna kanske inte hade förorsakat ett inbördeskrig men att deras politiska rättigheter inte hade förhindrat det heller.¹¹

9. *Valtiopäiväasiakirjat*, 26/11 1917, s. 210.

10. Till exempel William T. Goode, ”The Fate of Finland: A Stronghold of Reaction”, *Manchester Guardian*, 26/7 1918, s. 5, och Hugo Haase (oberoende socialdemokrat), *Verhandlungen des Deutschen Reichstags. Reichstagsprotokolle. Stenographische Berichte*, 23/10 1918, s. 6189, http://daten.digital-e-sammlung.de/bsb00003418/image_45 (hämtad 4/5 2018): ”In Finnland ist ein Schreckensregiment, wie es in der Welt noch nie erlebt worden ist.”

11. Carl Boberg (Högern), *Riksdagens protokoll vid lagtima riksmötet är ... Första kammaren 1918*, band 2, 27/4 1918, 27:42, <https://weburn.kb.se/riks/metadata/63/19567563.html> (hämtad 4/5 2018): ”Ja, Finland förete för närvarande en sådan bild av inbördes strider och upplösning, att det är förenat med stor sorg och smärta att betrakta den. Detta rå ju icke kvinnorna för, det vet jag nog, men de ha icke heller med sitt politiska inflytande kunnat förhindra det, och man bör taga hänsyn även till den saken.”

Demokratien i Finland var hotad så länge som det vita Finlands ledare förbehållslöst trodde på en tysk seger i världskriget. Som en följd av inbördeskriget förlorade högern tron på det finska folkets politiska omdömesförmåga, åtminstone tillfälligt. Både den finskspråkiga och den svenskspråkiga högern förkastade bolsjevism och västerländsk demokrati och ville ha en kung med tysk bakgrund för att garantera stabiliteten.

Den monarkistiska majoriteten gick till kungaval, trots att man redan i början av oktober 1918 visste att Tyskland skulle förlora kriget och att det politiska systemet skulle reformeras också där. Inbördeskriget hade visat högern vad en vänsterdemokrati skulle kunna innebära och därför krävde den begränsningar i majoritetsparlamentarismen. Den ledande politikern inom Finska partiet, Juho Kusti Paasikivi, misstrodde finländarnas förmåga och vilja att upprätthålla demokratin,¹² medan representanterna för Svenska folkpartiet var bekymrade över språkminoritetens ställning och därför ifrågasatte majoritetsdemokratien. Också en del av liberalerna önskade sig en kung som motvikt till massornas makt, även om det också fanns flera centeranhängare som konsekvent talade för demokrati och republik. Samtidigt omdefinierades socialdemokratien i Finland och partiet strävade nu efter sociala reformer genom samarbete med icke-socialistiska demokrater på samma sätt som systerpartierna i Sverige och Tyskland.

PARLAMENTARISK DEMOKRATI MED EN STARK PRESIDENT: EN FRAMTVINGAD KOMPROMISS?

De västliga demokratiernas seger i kriget tvingade den finska högern att så småningom ändra sin inställning till västerländsk parlamentarisk demokrati och anpassa sig till konstitutionella kompromisser. Våren 1919, när Tyskland hade förlorat kriget, monarkin havererat och republikanerna vunnit majoritet i riksdagen, blev det på nytt aktuellt att definiera den finska demokratin. Storbritannien och Förenta staterna lovade erkänna Finlands självständighet förutsatt att landet avstod

12. *Valtiöpäiväasiakirjat*, 8/10 1918, s. 53.

från den tyska monarkin. I Finland försökte man hitta en minsta gemensam nämnare i en presidentstyrd republik i västlig mening i stället för att fortsätta vara ett andra "Sverige" i den gustavianska meningen, att bli ett litet Preussen i den hohenzollernska meningen eller att ansluta sig till den leninistiska världsrevolutionen.

De extrema i båda ändarna av det politiska spektret hade förlorat sin trovärdighet i majoritetens ögon. Ingen ville ha ett nytt inbördeskrig, vilket ledde till ett brett stöd för centergrupperingarna i nyvalet våren 1919. Det avgörande i debatterna om regeringsformen var att det kompromissvilliga, omdefinierade socialdemokratiska partiet i de flesta frågorna övergick till den västliga revisionismen och visade beredskap att samarbeta med de borgerliga demokraterna från centerpartierna. Lika viktigt var att den finskspråkiga högern återvann förtroendet för folket och lyckades sträcka sig till en republikansk kompromiss på det villkor att presidenten fick monarklika befogenheter. Visserligen skulle kommunisterna och demokratikritiska högerextremister fortsätta att utmana denna kompromiss. Det behövdes också språklagstiftning och en gemensam fiende i vinterkriget innan Svenska folkpartiet fullt ut kunde ägna sig åt majoritetsparlamentarism.

VILKA LÄRDOMAR KAN ERFARENHETERNA FRÅN 1917–1919 GE OSS I DAG?

Man kan dra åtminstone fyra slutsatser av de hundra år gamla erfarenheterna från tiden Finland bröt sig loss från Ryssland och sökte efter en väg ut ur sin självständighetskris.

För det första hade utformningen av Finlands konstitution ett samband med internationella relationer och utländska konstitutionsdiskussioner – den var långt ifrån en rent inhemsk process. Allmän-europeiska politiska diskurser har ofta mött varandra i Finland, som analytiskt kan ses som en nexus. Det är viktigt att identifiera partiskhet i internationella förbindelser, ett för ensidigt fokus på vissa länder, överföringar mellan politiska kulturer och direkta gränsöverskridande påtryckningsförsök. År 1917 drabbade den revolutionära diskursen om oundvikligt klasskrig samman med högerns legalistiska ovilja att kompromissa – rentav grundlagsfetischism ärvd från den ryska tiden. Den politiska debatten polariserades, hoten om våld blev vardag och

den parlamentariska demokratin legitimitet bröt ihop redan innan den hade etablerat sig.

För det andra är begrepp som folk, demokrati och parlamentarism alltid omtvistade i den politiska diskussionen. I få länder har man försvarat demokrati och parlamentarism så kraftigt som i Finland – rentav stridit om vem som är mest demokratisk. Det är viktigt att få syn på partiernas försök att monopolisera centrala politiska begrepp eller försvaga parlamentets legitimitet för sina egna syften. En av grundbultarna i det demokratiska samhället är att man accepterar att konkurrerande politiska grupper alltid har lite avvikande uppfattningar om vad demokrati är, annorlunda målsättningar och andra förslag till lösningar på problemen än man själv. År 1918 utkämpade finländarna ett inbördeskrig där båda parterna såg sig själva som folkväldets försvarare – men de förstod folkväldet på olika sätt.

För det tredje borde man lära sig att se de spiraler av motsättningar och hot om våld som ingår i den offentliga debatten, eftersom de sätt på vilka man debatterar, påverkar de sätt på vilka man tänker och agerar politiskt. I stället för diskursivt våld borde man sträva efter att hitta mer konstruktiva lösningar, helst sådana som bygger på förhandlingar mellan representanter för medborgarna. Efter 1918 lyckades man i Finland så småningom bygga upp en fungerande parlamentarisk demokrati baserad på konstruktiv debatt och ömsesidigt förtroende. Finland är helt klart ett hoppningivande fall värt mer internationell uppmärksamhet.

För det fjärde kan till och med ett land som hamnat i en djup legitimitetskris återgå till en fungerande demokrati och parlamentarism – i synnerhet om det i bakgrunden finns erfarenheter som man inte vill att ska upprepas och dessutom ett yttre tryck. De kompromissvilliga moderata krafterna i Finland lyckades hitta en lösning 1919. Visserligen var ingen riktigt nöjd med den då, men parterna var beredda att försöka, eftersom ingen ville ha ett nytt inbördeskrig. Finländarna började kompromissa, trots att de ideologiska motsättningarna fortfarande var uppenbara. Alla parter hade lärt sig någonting av den kris som uppstod när landet uppnådde självständighet. Det här kunde man höra till exempel i det gemensamma uttalande som riksdagspartierna gav den 26 januari 2018 vid minnesstunden för inbördeskriget: ”Det breda spektret av politiska åsikter och frihet att uttrycka sina åsikter hör till

den finländska demokratin. Vi är eniga om att meningsskiljaktigheter ska avgöras genom att lyssna och diskutera.” Och slutligen: ”Det är vår allas gemensamma plikt att säkerställa att finländarna aldrig mer ska behöva uppleva förödande hat och ett inbördeskrigs fasor.”¹³

*Översättning av Nina Edgren-Henrichson,
redigering av Maren Jonasson och Anna Biström.*

13. Det gemensamma uttalandet av ordförandena för riksdagspartierna vid minnesstunden för det finska inbördeskriget, 26/1 2018, <https://muistovuosi.fi/sv/ar-1918-paminner-om-betydelsen-av-att-enas-och-forsonas/> (hämtad 7/5 2018).